

Л. М. КАРАМУШКА, д-р психол. наук, проф.
(Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, м. Київ)

ВАРІАТИВНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЯК УМОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 11, с. 19–23

Подано теоретико-методологічне обґрунтування і характеристику різноманітних моделей психологічної служби, класифікацію цих моделей за різними критеріями. Визначено об'єктно-цільові, організаційно-функціональні критерії та їх змістовну характеристику згідно з вимогами системного підходу.

1. Поняття про модель психологічної служби

Аналіз соціальної та психологічної практики свідчить, що психологи працюють у різних соціальних сферах, взаємодіють з різними об'єктами психологічної допомоги, надають психологічну підтримку при вирішенні широкого спектра професійних та особистісних проблем своїх клієнтів.

Це зумовлює об'єктивну необхідність упровадження різних моделей психологічної служби, які визначають зміст, спрямованість та особливості її діяльності. При цьому **модель психологічної служби** слід, на наш погляд, розуміти як систему теоретико-методичних, організаційних та етичних принципів, технологій, методів і форм надання психологічної допомоги, яка визначає специфіку діяльності практичних психологів у конкретній соціальній сфері.

Різноманітні моделі психологічної служби можуть бути класифіковані за різними критеріями. Важливе місце серед них посідають виокремлені нами **об'єктно-цільові критерії**, до яких належать:

- категорія об'єктів психологічної допомоги;
- пріоритетність подання психологічної допомоги;
- безпосередність (опосередкованість) психологічної допомоги.

Відповідно моделі психологічної служби, виокремлені на основі змістовно-цільових критеріїв, можна назвати **об'єктно-цільовими**, тобто такими, що зумовлюються особливостями об'єктів

подання психологічної допомоги та цілями психологічної допомоги, що надається для них. Проаналізуємо основні види таких моделей.

2. “Суспільна”, “організаційна”, “групова” та “особистісна” моделі психологічної служби

Серед об'єктно-цільових критеріїв виокремимо насамперед такий, як **категорія об'єктів психологічної допомоги**. До основних об'єктів психологічної допомоги можна зарахувати такі:

- суспільство;
- організацію;
- групу;
- особистість.

Як свідчить виконаний нами аналіз, моделі психологічної служби, що реалізуються в тій чи іншій соціальній сфері (бізнес, освіта, медицина тощо), зорієнтовані на подання психологічної допомоги переважно певному типу зазначених об'єктів і відповідно можна умовно виокремити “суспільну”, “організаційну”, “групову” та “особистісну” моделі психологічної служби.

Так, психологи, які працюють у сфері політики, зорієнтовані переважно на використання **“суспільної” моделі психологічної служби**, оскільки основним об'єктом психологічної допомоги тут є суспільство, великі соціальні групи (нації, народи, політичні партії тощо). І відповідно політичні психологи мають бути підготовлені насамперед до врахування соціально-психологічних закономірностей діяльності таких соціальних груп.

Психологи, які працюють у сфері бізнесу (у психологічних службах банків, фірм, великих корпорацій), традиційно зорієнтовані насамперед на психологічну підтримку діяльності організації загалом, про що свідчить, зокрема, той факт, що відповідний напрям психології, який займається дослідженням зазначених проблем та інтенсивно розвивається на Заході, називається “організаційна психологія” [10; 11]. Тому діяльність психологічної служби має будуватися відповідно до **“організаційної” моделі психологічної служби**, а практичні психологи в аналізі практичних завдань повинні враховувати насамперед основні психологічні механізми діяльності та розвитку організації, її взаємодії із соціальним середовищем.

Психологи, які працюють у сфері політичної, організаційної психології, психології управління, шкільної, сімейної психології та ін., повинні бути зорієнтовані також на **“групову” модель психологічної служби**, оскільки одним з основних об’єктів психологічної допомоги при цьому є малі соціальні групи (як формальні – трудові та навчальні колективи, сім’я, так і неформальні, які утворюються й функціонують у межах колективів і поза ними). А це означає, що психологи, які працюють за цією моделлю психологічної служби, повинні бути підготовлені до врахування основних механізмів діяльності та розвитку малих соціальних груп (утворення малих груп, їх динаміки, групової ідентифікації, міжгрупової взаємодії тощо).

І, звичайно, психологи, які мають відношення до клінічної, медичної психології, повинні орієнтуватися насамперед на діяльність за **“особистісною” моделлю психологічної служби**, оскільки основним об’єктом подання психологічної допомоги представників цього напрямку є особистість. Тому практичний психолог, який працює у цій сфері, має знати насамперед основні психологічні механізми розвитку особистості та причини його відхилень, знати різні психотерапевтичні засоби впливу на особистість тощо.

Вибір практичним психологом тієї чи іншої соціальної сфери і відповідно орієнтація на ту чи іншу модель психологічної служби передбачають оволодіння психологами видами професійної діяльності (діагностування, корекція, консультування та ін.), що враховують специфіку конкретної соціальної сфери та завдання, які необхідно розв’язувати. Зміст і спрямованість різних видів діяльності практичних психологів (згідно з моделями психологічної служби) повинні розроблятися представниками академічної психології (у тісній співпраці з практичними

психологами) і входити у зміст їх вузівської та післядипломної підготовки.

Звісно, робота практичного психолога переважно в межах тієї чи іншої моделі передбачає оволодіння ним й іншими моделями. Наприклад, організаційний психолог має бути обізнаний також з “особистісною” моделлю психологічної служби, оскільки йому доводиться працювати з управлінським та виконавським персоналом організацій, а також із “суспільною” моделлю, оскільки будь-яка організація при визначенні стратегії та етапів свого розвитку повинна враховувати соціально-економічні особливості розвитку суспільства. Разом з тим пріоритетною є “організаційна” модель, якій мають бути підпорядковані всі інші.

3. “Екстремальна” та “стабільна” моделі психологічної служби

Ще одним критерієм, за яким доцільно класифікувати об’єктно-цільові моделі, є **пріоритетність подання психологічної допомоги різним категоріям її об’єктів**. Згідно з цим критерієм можна виокремити дві основні моделі психологічної служби.

Першу модель умовно можна назвати **“екстремальною” моделлю психологічної служби**, що орієнтована на подання термінової психологічної допомоги певним категоріям об’єктів у силу їх особливого “екстремального” (пріоритетного) статусу в певному соціумі, що зумовлений негативним впливом на них тих чи інших певних соціально-економічних, психо-фізіологічних і соціально-педагогічних чинників.

Другу модель можна назвати **“стабільною” моделлю психологічної служби**, яка подає психологічну допомогу всім категоріям працівників та населення, організаціям у стабільних, нормальних умовах її життєдіяльності.

Діяльність “екстремальної” моделі психологічної служби характеризується двома основними аспектами:

- така служба спрямована на подання психологічної допомоги лише певним, “найекстремальнішим” категоріям населення, працівникам організацій, членам колективів;
- подання такої допомоги переважно обмежене у часі, тобто допомога здійснюється терміново.

Наприклад, у межах “суспільної” моделі діяльності психологічної служби до таких “екстремальних” категорій населення можуть бути зараховані біженці; люди, які потерпіли від землетрусів, міжнаціональних конфліктів; безробітні; хворі на СНІД та ін. Так, при реалізації “організаційної”

моделі це можуть бути такі працівники організації, які не можуть адаптуватися на робочому місці, перебувають у ситуації “загостреного” конфлікту з адміністрацією чи колегами або пережили екстремальні ситуації, наприклад, під час техногенних інцидентів, які перебувають у ситуації професійної “кризи” тощо. У межах дії “*групової*” моделі може йтися, наприклад, про роботу з певними соціальними групами (підлітків, які вживають наркотики, проживають у сирітських притулках тощо). У випадку “*особистісної*” моделі об’єктом психологічної допомоги можуть бути окремі особистості, наприклад жінки, які зазнали насилля, діти, які значно відстають у навчанні, тощо.

Для “стабільної” моделі психологічної служби характерні такі особливості:

- така допомога розрахована на роботу з усіма категоріями населення, працівниками організацій, членами колективів, тобто з тими, хто має доволі стабільний соціальний та професійний статус;
- подання такої допомоги повинно бути “розгорнутим” у часі, тобто здійснюватися планомірно.

Так, при “*суспільній*” моделі це може бути, наприклад, проведення тренінгів з керівниками політичної партії з метою оптимізації їх політичної діяльності. При “*організаційній*” моделі це може виявлятися, наприклад, у “проектуванні” професійної кар’єри працівників в організації з урахуванням їх кар’єрних орієнтацій. При “*груповій*” моделі може йтися про оволодіння членами сім’ї способами спілкування з дітьми з метою їх сексуального виховання. У випадку “*особистісної*” моделі це може бути, наприклад, навчання дітей та дорослих прийомам рефлексії та самоаналізу з метою оптимізації особистісного і професійного росту, оволодіння прийомами проектування життєвого шляху тощо.

Порівнюючи особливості “екстремальної” та “стабільної” моделей психологічної служби, зазначимо важливі, на наш погляд, два аспекти.

По-перше, слід сказати, що при використанні практичними психологами “екстремальної” моделі здійснюється психологічна допомога у вузькому значенні, або власне психологічна допомога. Іншими словами, використання практичними психологами таких видів діяльності, як корекція, консультування, психотерапія. При застосуванні “стабільної” моделі використовується психологічна допомога у широкому значенні, яку можна означати як “психологічна підтримка”, “психологічний супровід” тих чи інших видів діяльності або форм поведінки. При цьому поряд із психоло-

гічним консультуванням психолог використовує такі форми роботи, як психологічна просвіта, діагностика, експертиза, профілактика, прогнозування тощо.

По-друге, що розвиненіше в соціальному та економічному плані суспільство, то більшою мірою воно орієнтоване, на наш погляд, на використання поряд з “екстремальною” моделлю психологічної служби і “стабільної”. Свого часу, працюючи з психологами з Голландії, авторка цієї статті була приємно вражена, що в одному з голландських університетів розроблюється науково-дослідна тема, пов’язана з підготовкою чоловіків до виконання ролі батька. Напевне, можна вважати, що ця проблема не є нині “проблемною” для нашого суспільства, оскільки пріоритетнішими в Україні в сучасних умовах є економічні проблеми. Разом з тим це становить важливе завдання для голландських учених, оскільки суспільство, що досягло високого економічного розвитку, ставить складніші завдання щодо особистісного розвитку людини, зокрема гармонійного виконання нею різноманітних соціальних ролей (професійних, сімейних та ін.).

Думається, що в межах насамперед “екстремальної” моделі нині діє шкільна психологічна служба в Росії та Україні. Це виявляється в тому, що основним об’єктом психологічної допомоги цієї служби є дитина — найменшою мірою захищена в соціально-економічному та психофізіологічному плані особистість, яка потребує найбільшої підтримки [5; 6]. Особливо це стосується категорій дітей, що належать до груп “ризик” (мають затримки психічного розвитку, відстають у навчанні, проживають у неблагополучних сім’ях, вживають наркотики, здійснюють правопорушення тощо).

Підтримуючи ідею про те, що саме ці категорії об’єктів психологічної допомоги справді потребують психологічної підтримки, насамперед все ж таки звернемо увагу на те, що в межах шкільної психологічної служби повинна дедалі більшою мірою впроваджуватися і “стабільна” модель, згідно з якою психологічна допомога має подаватися і дорослим, які є соціально зрілими й захищеними особистостями (вчителі, адміністрація тощо). Це пов’язано з тим, що інтенсивний темп нинішнього професійного та особистісного життя, особливо в період соціальних трансформацій, які переживає наша держава, потребує від людини значного психічного напруження, використання додаткових інтелектуальних та емоційних ресурсів, і у вирішенні цих проблем психологічна служба може подати відповідну допомогу. А своєчасне вирішення цих проблем, у свою

чергу, позитивно позначиться на самопочутті та розвитку дитини у школі.

Зазначимо також, що саме при застосуванні насамперед *“стабільної” моделі може здійснюватися психологічне забезпечення управління освітніми організаціями* (психологічне обґрунтування Концепції діяльності освітньої організації, визначення стратегії її взаємодії з іншими організаціями, створення психологічних умов для становлення позитивного іміджу освітнього закладу, організація ефективної діяльності “управлінської команди” тощо). Зазначені проблеми часто не виправдано залишаються поза увагою шкільної адміністрації та шкільних психологів в Україні. Проте, як свідчить зарубіжний досвід, вони посідають чільне місце в діяльності освітніх організацій на Заході [8; 9; 12].

4. “Безпосередня” та “опосередкована” моделі психологічної служби

Наступним критерієм класифікації об’єктно-цільових моделей є **безпосередність (опосередкованість) подання психологічної допомоги**. Згідно з цим критерієм можна виокремити дві моделі психологічної служби – *“безпосередню”* і *“опосередковану”*. Особливості дії цих моделей “рельєфно” простежуються на прикладі діяльності шкільної психологічної служби.

Нагадаємо, що на початку розгортання діяльності шкільної психологічної служби на території колишнього СРСР дослідники У. В. Кала та В. В. Раудик [2] зазначали дві моделі цієї служби.

Перша модель орієнтована на своєрідну “модель лікаря”, до основних завдань якого належали профілактика і виправлення відхилень у психічному розвитку особистості школяра. Такий підхід, на думку дослідників, поширений у багатьох країнах Європи, а також чітко відображений у Положенні про шкільну психологічну службу І. В. Дубровіної та А. М. Прихожан [1]. Саме про таку модель психологічної служби можна, на наш погляд, казати як **безпосередню**, коли психологічна допомога подається практичним психологом безпосередньо особистості (групі, організації), яка її потребує. І саме в цьому разі використовується власне психологічна допомога, тобто психологічна допомога у вузькому значенні (корекція, консультування, психотерапія).

Друга модель базується на думці про те, що шкільний психолог є членом педагогічного колективу і безпосередньо бере участь у реалізації виховних цілей школи. При цьому шкільного психолога варто розуміти як члена педагогічного колективу, який реалізує свої спеціальні мож-

ливості не прямо через учнів, а переважно через учителів, класних керівників, адміністрацію школи, а також через учнівське самоуправління. На думку А. М. Моїсеєва, згідно з цією моделлю психолог дотримується такої тактики дій: курс на взаємодію та співробітництво з учителем, не замість вчителя, а разом з вчителем; від аналізу педагогічної практики до її психологічного пояснення, спільного з педагогом пошуку корекційних засобів і знову до практики [6]. Нині “найрельєфніше” ця модель подана в концепції шкільної психологічної служби, розробленої Л. М. Фрідманом [6], де, зокрема, відображені технології спільної роботи психолога та вчителя при поданні психологічної допомоги учням. Саме цю модель психологічної служби можна, на наш погляд, назвати **опосередкованою**, коли психологічна допомога подається людині (групі, організації) не безпосередньо психологом, а опосередковано, насамперед через членів колективу, адміністрацію, друзів, і досягається це передусім завдяки формуванню психологічної культури, спільному пошуку разом із психологом адекватних способів дій, які б сприяли наданню психологічної підтримки об’єкту, який її потребує. Зазначимо, що при такій моделі реально використовується психологічна допомога в широкому значенні, коли багато уваги приділяється психологічній просвіті, профілактиці, діагностиці, експертизі, прогнозуванню. Разом з тим у разі потреби використовуються також консультування, корекція та психотерапія.

Зауважимо, що в західній психології, на нашу думку, “безпосередня” та “опосередкована” моделі психологічної служби поєднані. Одним з підтверджень цього є підхід, про який доповідали клінічні психологи Ірландії на VI Європейському психологічному конгресі в Дубліні [7]. Суть цього підходу полягає в тому, що при лікуванні неврозів клінічний психолог паралельно працює як із хворим, який перебуває у стані неврозу, так і з найближчим його соціальним середовищем (сім’єю, колективом, друзями тощо), яке має “прийняти” його після лікування.

У вітчизняній практиці, на наш погляд, переважає “безпосередня” модель, коли здебільшого лише від психолога, який працює в організації, очікують певних кардинальних змін у поведінці та діяльності людей, до того ж за досить малий проміжок часу. Разом з тим очевидно, що в організаціях (освітніх чи бізнесових), де працюють сотні людей, практичний психолог не має можливості один подати психологічну допомогу багатьом людям, які її потребують. Тому формування психологічної культури працівників, населення і

завдяки цьому дедалі інтенсивніше впровадження "опосередкованих" моделей психологічної служби сприятимуть ефективнішому вирішенню проблем діяльності організації і збереженню при цьому психічного здоров'я працівників, забезпеченню їхнього професійного та особистісного зростання.

Моделі психологічної служби доцільно, на наш погляд, класифікувати і за *організаційно-функціональними критеріями* (територіально-організаційна підпорядкованість практичних психологів; професійно-кількісний склад психологів та ін.). Моделі психологічної служби, що виокремлені на основі організаційно-функціональних критеріїв, можна назвати **організаційно-функціональними**, тобто такими, що зумовлюються особливостями організації діяльності практичних психологів відповідно до їх соціально-професійних ролей та функціональних обов'язків.

Отже, доходимо висновку, що складність завдань практичної психології управління потребує використання *системи моделей психологічної служби*.

Література

1. Дубровина И. В., Прихожан А. М. Положение о школьной психологической службе // *Вопр. психологии*. — 1985. — № 2. — С. 76–90.
2. Кала У. В., Раудик В. В. Психологическая служба в школе. — М., 1986.
3. Карамушка Л. М. Психология управления заведениями средней освіти: Моногр. — К.: Ніка-центр, 2000. — 328 с.
4. *Рабочая книга школьного психолога* / Под ред. И. В. Дубровиной. — М., 1992.
5. Рубцов В. В., Селявина Л. К., Малых С. Б. Система психологической поддержки образования // *Психологическая наука и образование*. — 1999. — № 7. — С. 5–32.
6. Фридман Л. М. О концепции школьной психологической службы // *Вопр. психологии*. — 2002. — № 1. — С. 97–106.
7. *Abstracts of VIth European Congress of Psychology*. — Dublin, 1997. — 488 p.
8. Cheng Y. C., Cheug W., Multi M. Models of education quality and Multi-levels of Self-Management in Schools // *Educational Management & Administration*. — 1997. — Vol. 25, № 4. — P. 451–462.
9. Crawford M., Kydd L., Riches C. Leadership and teams in educational management. — London: Open Univ. Press, 1997. — 208 p.
10. Drenth P. J. D., Trierry H. de Loaff. Handbook of work and organizational psychology: In 4 vol. — Hove: Psychology Press, 1998. — 456 p.
11. Spector P. E. *Industrial and Organizational Psychology: Research and Practice*. — New York: John Wiley & Sons, INK, 1996. — 420 p.
12. Tuony D., Coghlan D. Developments in Schools: A system approach Based on Organizational levels // *Educational management & Administration*. — 1997. — Vol. 25, № 1. — P. 64–77.